

«Vissza

Fleck Zoltán

Magatartásminták

Előrebocsátom, hogy nem a sok tekintetben nagyra becsült közgazdászról, Bokros Lajosról beszélek, hanem Mihancsik Zsófia megjegyzéseiben rejlő általános magatartásmintákról. És persze mondanom sem kell, hogy ha nem lennének jelentős kivételek, önreflexióval és tartással bíró gondolkodók, írni sem lenne érdemes. Még mindig abban érdemes bízni, amiben egy évszázaddal ezelőtt a Nyugat nemzedéke: van értelme a gondolatnak.

Több mint száz évvel ezelőtt a Társadalomtudományi Társaság és persze az ország egyik válságos pillanatában Jászi Oszkár heves kirohanást intézett korának tudósai felé. (Tudomány és Politika címmel jelent meg a Huszadik Század 1906. évi II. kötetében.) Azt veti kollégái szemére, hogy a fejlett társadalmak értelmiségi felelősségvállalásával szemben nálunk a politikai osztály elmaradottsága miatt szükséges tudósi közéleti tevékenység csak torz formákban jelent meg: „*Természetes tehát, hogy Magyarországon, a nyugati civilizáció e legfejletlenebb darabján még differenciálatlanabbak a viszonyok. Ezt a mai napig senki sem akarta észrevenni, mert a tudomány bár állandóan beavatkozott a politikába, azt csaknem mindig az engedelmes szolgáló avagy az üzletben részesedő financier, avagy legjobb esetben a dekorált, »hazafias« rétor formájában tette.*”

Mihancsik Zsófia a politikai igazodás kényszerének megjelenését veti a tekintélyes közgazdászok szemére, bár hozzáteszi, hogy ez most nem a megszokott értelemben történik. Az igazodáskényszer „megszokott értelme” valószínűleg a különféle nem demokratikus politikai rendszerekből ismert gerinctörések és vállalt alárendelődések. Éppen ezért az összes elmosást, őszintétlenséget, nyelvi tisztátalanságot, óvatosságot kifogásoló érvelésnek tekintettel kell lennie e hagyományra. A szokásos magatartásminták ma is közép-európai módon politizálóak, legfeljebb néhány új elemmel tudnánk Jászi kategóriáit bővíteni. Ugyan milyen erők hatására lenne ma jobb a helyzet, mint egy évszázaddal ezelőtt? A századforduló után következtek azok a politikai fordulatok, amelyek végletes kényszereket, zsákutcákat, önfeladást vagy szolgálatot, menekülést, bezárkózást kényszerítettek a közéleti emberre, nemcsak a tudósra. Van talán a hazai közgazdasági és nyilván a jogtudományi elit örökölt mintáiban valami, ami a technokrata országjobbítás hátsó szobáiba való beengedés élményéből származik. Persze a tudományos megközelítés hatni akar a valóságra, ez természetéhez tartozik, ennek formái változatosak, és nem egyszerűen a jó ízlés vagy a személyes tartás, hanem a politikai kultúra alakítja.

Régóta foglalkoztat néhányunkat, hogy milyen tényezőkből származik az ország egyre nyilvánvalóbb elnehezülése a posztkommunista államokhoz hasonlítva is. Hogy van az, hogy a politikai rendszer szereplői, az általuk kreált

közjogi intézményrendszer működése és a társadalom reakciómintái ma ismét a sikertelen modernizációs kísérletek korszakaiban szokásos állapotra utalnak, miközben környezetünkben sikertörténetek formálódnak. Úgy tűnik, inkább lehet köze e kudarc közeli állapotnak a kádári reformokhoz, mint bármilyen nemzetkarakterológiához. Az értelmiség mértékadó része választhatta azokat a szerepeket, amelyekhez nem a nyilvánosan megtárgyalt, a kutatások és publikációk szokásos útjain érlelődő eredmények, javaslatok tartoznak, hanem a személyes kapcsolatok, magán- és fél-magán beszélgetések, a döntéshozókkal való intim viszony. Ahogy a társadalom jelentős része is az érdekkijáráások, kerülőutak, szabálykerülések, alkuk puha, önállótlanyságot generáló kényelméhez szokott. Úgy látszik, ebből a helyzetből nehezebb kimászni a modern társadalom és közélet felszínére, mint az egyértelmű, keményebb elnyomás állapotából.

Az a beszédmód, amelyet Mihancsik „elképesztő szemérmességgént” mutat be és bírál, a politizálás hagyományainak körébe tartozik, a félreértett semlegesség, a függetlenség imitációja, gyenge nyelvi formája. Mindig is kevesebben voltak azok, akik képesek voltak nevén nevezni a dolgokat, hiszen zsigeri tapasztalat, hogy nem éri meg, kockázatos, nem kifizetődő. A politizálás e torz mintája tartja életben a szintén képmutatásra és hazugságokra épülő intézményi rutinokat, amelyeket szintén több különböző korszak hagyományozott ránk. Szakmák belső gyengeségeinek összeadódott következménye a mellébeszélés, a korporációk önzése, a jogszerűségeen felülkerekedő demagógia, a félelem által motivált öncenzúra és a hatalomgyakorlás kulturálatlansága. A tiszta beszéd általános hiánya a deviancia bélyegével fenyegeti azokat, akik ebből kilógnak. Tehát nem egyszerűen félelemről, elvtelen alkukról van szó, hanem egy bevett, működő, kipróbált stílusról, beszédmódról, érintkezési formáról, amelynek diszfunkcionális következményei egyre nyilvánvalóbbak.

Pedig az öncenzúra tanult hagyománya sem feltétlenül jár ilyen torzulással, csak a „gondolat erejével” mindig is nehezebb volt felszínen maradni, mint a hatalom közeli körökbe való tartozással, az ezzel kompatibilis érveléssel, az udvari ellenzékiességgel. Nem arról van szó, hogy állami szervek tanácsadókat alkalmaznak, akik különböző szakterületekről informálják a döntéshozókat, ez a szaktudás természetes használata, hanem arról a nem természetes következményről, amely ebből a funkcióból az értelmiségi szerepfelfogásokra hárul. Egyszer szembe kéne nézni annak következményeivel, hogy a határozott és következetesen magas szakmai színvonalon való véleményformálás hogyan tesz lehetetlenné bizonyos pozíciókba való bekerülést. Mert nem csak a kontraszelekció intézményesedésével, hanem a konformitás terjedésével is számolni kell. Számos olyan üzenetet ismerünk, amely megerősíti a sikeres karrier szokásos kelet-európai igazodási mintáit, az alkotmánybírák jelölésétől az akadémiai tagságig.

Undorodva fordulunk el az agresszív, emberi méltóságot sértő, rasszista szövegektől, de az az érték- és elvrendszer, amely alapján ezek a közösség megvetésében részesülhetnének, elgyengülnek a közéletet formáló elit önértékektől vezérelt cinkosságán és az intézmények súlyos bizonytalanságán, amelyet ugyanazok az emberi gyengeségek kondicionálnak, amelyek a közéleti ember sajátjai.

Engem ma kevésbé zavar, hogy mindezek oda vezetnek, hogy pártpolitikai értelemben mismásoló, lényegkerülő, az egyértelmű állásfoglalásoktól ódzkodó beszéd mód terjedt el. Hosszú távon elég sok kárunk támad majd még ebből, és kevésbé látszanak azok az erők, amelyek ezt megfordítanák. Mégis súlyosabb és közvetlenebb károk származnak a kritikai szemlélet roncsolásából, a valóság értelmezését segítő tiszta fogalmak ritkaságából, a következetes érvelés elveszéséből. Marad a provincializmus, a szűklátókörűség, illetve újraformálódnak az értelmiségi menekülés elefántcsonttornyai.

Pedig, hogy ismét az emigrációba kényszerített Jászi szavait idézzük, „*s minthogy a valódi tudós rendszerint a legfinomabb idegrendszer, igen impresszionabilis kedély és jó ember: csak természetes, hogy nem tudja nézni, hogy a körülötte lefolyó politika csupa népcsalás, csupa úri sport vagy szemérmetlen üzlet legyen, és arra törekszik, hogy tudományos igazságait az életben is keresztülvigye*”. (i. m. 72. o.)

Nem sokkal e mondatok megformálása és az igény megszületése után máris szinte lehetetlenné vált a politikát kritizáló érzékeny tudós közéleti szerepvállalása. A maga modern formájában azóta sem létezett nagyobb számban, és láthatólag nem is olyan könnyen terjed.
